

Ivo Nejašmić
Filozofski fakultet (Pedagogijske znanosti)
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

HRVATSKI GRAĐANI NA RADU U INOZEMSTVU: RAZMATRANJE POPISNIH PODATAKA 1971, 1981. I 1991.

SAŽETAK

U radu se razmatraju podaci popisa 1991. za kontingent hrvatskih građana na radu u inozemstvu ("radnici") i za članove obitelji koji s njima borave ("članovi obitelji") te uspoređuju s podacima prijašnjih popisa (1971. i 1981.). Godine 1991. u inozemstvu je radilo/boravilo 285 216 hrvatskih građana (11,9% više nego 1971.). Glavne podskupine imaju suprotno kretanje: broj se "radnika" smanjio 22,0%, a "članova obitelji" povećao tri i pol puta. Zbog toga je došlo do promjene omjera: "radnici" 61,5%, "članovi obitelji" 38,5% (1971. bilo je 88,2:11,8). Strukturne promjene pokazuju zrelost procesa. Među zemljama rada Njemačka je na prvome mjestu u svim popisima, ali se udjel "radnika" koji u njoj rade smanjio sa 70,1 (1971) na 53,5% (1991). Najveći porast broja "radnika" i "članova" bilježe prekomorske zemlje (djelomice i zbog boljšeg popisnoga obuhvata). Među "radnicima" (1991) bilo je 62% muškaraca i 38% žena (indeks udjela žena 1991/71. iznosi 103,3). Više od 2/3 "radnika" (67,7%) radi u inozemstvu "10 i više godina". Starenje je promatrane skupine očigledno; udjel "mladih" (do 29 godina) triput je manji nego 1971., a "starih" (55 i više godina) čak četiri puta veći. Prosječna dob radnika u inozemstvu bila je 1971. oko 30,7 godina, 1981. 37,6 te 1991. 41,2 godine. U razmatranu razdoblju došlo je i do vidljiva poboljšanja obrazovne strukture. Udjel pojedinih narodnosti među "radnicima" nije razmjeran udjelu u ukupnom stanovništvu Hrvatske; prisutna je selektivnost po narodnosnom obilježju.

UVODNE I METODOLOŠKE NAPOMENE

Hrvatske građane koji rade u inozemstvu popis stanovništva obuhvaća (kao poseban kontingent) tek od 1971. godine, a članove obitelji koji s njima borave (podrobnije) od 1981. Na temelju podataka popisa 1971. napravljena je prva opširnija analiza te skupine stanovništva (osnovna je teritorijalna razina bila bivša SFRJ). Rezultati popisa 1981. skromnije su objavljeni i razmatrani. Podrobniji podaci dani su uglavnom u obliku statističkih tablograma (na tzv. mikrofišu), a nije napravljena ni usporedna analiza rezultata popisa 1971. i 1981. Popis 1991. nastavio je s obuhvatom građana koji rade/borave u inozemstvu. Prema tome, na raspolaganju je mala serija statističkih podataka, a to je već dobra podloga za usporedno razmatranje.

U promatranom "migrantskom kontingentu" nedvojbeno dolazi do dinamičkih i strukturnih promjena. O kakvima je, pak, promjenama riječ pokušava pokazati ovaj

rad. Potreba podrobnije obrade i usporednoga razmatranja potaknuta je i činjenicom da je mnoštvo statističkih podataka u "sirovu" stanju (osnovni tablogrami), pa su korisnicima jedva dostupni. Ukratko, cilj ovoga rada jest: predočenje dinamičkih i strukturnih promjena u kontingentu hrvatskih građana na radu u inozemstvu (i članova obitelji koji s njima borave) u razdoblju 1971-1991.

Sa stajališta količine i kakvoće obrađenih i dostupnih popisnih podataka može se reći da je u slučaju "migrantskoga kontingenta" najbolja građa iz 1981. godine. Popis 1991. ne razlikuje se u temeljnim odrednicama od prethodnoga (npr. metodologija popisivanja), ali zaostaje na planu obrade i objavljivanja podataka. Naime, Državni zavod za statistiku (DZS) objavljuje osnovne (uglavnom skupne) podatke, a za sve ostalo korisnici moraju zahtijevati posebnu obradu (uz plaćanje troškova). Razumije se da je time otežano (a zbog financijskih razloga često i ograničeno) korištenje relevantnih podataka. Navedene teškoće utjecale su na predočeno razmatranje; izostala su križanja mnogih zanimljivih obilježja.

Kod nekih osnovnih strukturnih obilježja (npr. dob, školska sprema, narodnost) veliki je udjel "nepoznatoga". To je posljedica činjenice da se podaci uglavnom dobivaju posredno, od članova kućanstava, odnosno od susjeda i drugih ako je cijelo kućanstvo u inozemstvu. Proistječe da je za neka obilježja, npr. dob migranta, bilo bolje upisati približan podatak nego staviti nepoznato. O tome svakako valja voditi računa pri pripremi idućega popisa stanovništva.

Općeprihvaćeni stručni naziv za promatrani kontingent (s pravom) jest "vanjski migranti". Valja imati u vidu da su u vrijeme popisa 1991. inozemstvo činile zemlje izvan granica bivše SFRJ, a nakon osamostaljivanja Hrvatske inozemstvo postaju i republike bivše države. Zbog toga se danas za promatranu skupinu tek uvjetno može reći "vanjski" migranti. U radu se koriste termini: "osobe na radu u inozemstvu" ("radnici" ili "aktivni"), "članovi obitelji koji s njima borave" ("članovi obitelji" ili "izdržavani") te zajednički naziv "migranti", dakle, bez "vanjski" jer je u razmatranom kontekstu to samo po sebi razumljivo.

Kao što je poznato, dolazilo je do administrativno-teritorijalnih promjena; uglavnom se pojedina općina cijepala na dvije ili tri nove. U najnovije vrijeme zbile su se korjenite promjene. Na žalost, građu nije moguće predočiti po novoj administrativno-teritorijalnoj shemi, jer to nije učinjeno ni u izvornim statističkim tablogramima. Prema tome, u radu se primjenjuje općinska podjela kakva je bila u vrijeme popisa 1991. godine.

BROJČANA OBILJEŽJA MIGRANTSKOGA KONTINGENTA

U razdoblju 1971-1991. došlo je do znatne promjene veličine migrantske skupine i njezinih osnovnih podskupina. To je i očekivano jer je riječ o "masi" koja, više-

manje, podatno reagira na trenutačno ili odgođeno djelovanje općedruštvenih, političkih, gospodarstvenih, psiholoških i drugih utjecaja.

Podaci govore da se u razdoblju 1971-1981. ukupni migrantski kontingent (dakle, "radnici" i "članovi") brojčano smanjio 17,5%, da bi se u razdoblju 1981-1991. povećao 35,6% ; godine 1991. u odnosu na 1971. povećanje iznosi 11,9% (tabl. 1).

Tablica 1: Broj radnika na radu u inozemstvu i članova obitelji koji s njima borave prema popisu stanovništva 1971, 1981. i 1991. godine

Godina	Migranti (ukupno)	"Radnici"	"Članovi"
	1	2	3
1971.*	254856	224722	30134
1981.	210330	151619	58711
1991.	285216	175338	109878
Indeks promjene broja			
1981/71.	82,5	67,5	194,8
1991/81.	135,6	115,6	187,2
1991/71.	111,9	78,0	364,6
Struktura (%)			
1971.	100,0	88,2	11,8
1981.	100,0	72,1	27,9
1991.	100,0	61,5	38,5

* Godine 1971. nisu popisivani podaci za "članove obitelji"; tek je posredno (preko popisnice za kućanstvo) dobiven samo skupni podatak za Hrvatsku.

Izvor: 2, 3, 4, 8.

Zapažamo suprotno kretanje glavnih podskupina. U dvadesetogodišnjem razdoblju broj se radnika na radu u inozemstvu smanjio 22,0% , a "članova obitelji" povećao za više od tri i pol puta (rast je bio stalan i gotovo ujednačen)! Razumije se da su takva kretanja izazvala i promjene u strukturi: godine 1971. omjer (%) "radnici": "članovi" bio je 88,2:11,8, a dvadeset godina poslije 61,5:38,5. Potisnut je, dakle, provizorij odvojenoga, samačkoga života radnika, a ojačalo je okupljanje obitelji u inozemstvu. Očigledno je razmatrani migracijski proces ušao u zrelu fazu!

Utvrđeno smanjenje broja “radnika” karakteristično je i za veliku većinu hrvatskih općina. Samo 22 (od ukupno 102; zagrebačkih 14 uzima se kao jedna - grad Zagreb) imaju 1991. veći broj radnika u inozemstvu nego 1971; među njima je čak 19 priobalnih i otočnih. Suprotno kretanje od općega trenda samo po sebi je vrlo znakovito. U tim se općinama broj migranata jako povećao, osobito u razdoblju 1981-1991.(tabl. 2).

Tablica 2: Deset hrvatskih općina s najvećim relativnim porastom broja migranata (“radnika” i “članova”) 1981-1991.

Općina	Migranti (ukupno)		Indeks 1981/91.
	1981.	1991.	
	1	2	3
1. Lastovo	5	234	4680,0
2. Vis	31	482	1554,8
3. Buzet	32	251	784,4
4. Buje	134	515	384,3
5. Vrbovsko	261	786	301,1
6. Korčula	462	1345	291,1
7. Zadar	6737	18046	267,9
8. Ploče	346	899	259,8
9. Makarska	541	1314	242,9
10. Krk	327	743	227,2

Izvor: 2, 3, 4, 8.

Uzroke predočenoj pojavi djelomice valja tražiti u činjenici da su to tradicionalno krajevi tzv. prekomorske emigracije, a ona je bila slabije obuhvaćena prijašnjim popisima stanovništva. Nakon demokratskih promjena dio je iseljenika želio “ući” u popis stanovništva, pokazujući i time svoje domoljublje (ili je njihova rodbina koja je za njih davala podatke tako osjećala). Bilo kako bilo, za dio porasta nedvojbeno je “kriv” bolji popisni obuhvat.¹

¹ U nekim je slučajevima bolji obuhvat bio presudan, npr. u slučaju naših otoka. Godine 1981. na otocima je bilo popisano 4055 “inozemaca”, a 1991. čak 10342; otok Olib imao je 1981. 3 migranta, a 1991. čak 571 (sic!). Razumije se da demografski oklaštreni otoci nisu mogli dati toliki broj “novih” migranata; očigledno je riječ o “umjetnom” povećanju.

Dobar pokazatelj kvantitativnih promjena je tzv. *stopa migracije* koja pokazuje broj migranata ("radnika" i "članova obitelji") na 100 stalnih stanovnika; godine 1981. iznosila je za Hrvatsku 4,57, a 1991. 5,96! Prema tome, recentni popisni podaci govore da je svaki šesnaesti građanin Hrvatske na radu/boravku u inozemstvu (računa se da oko od 10% "osoba u inozemstvu sa stalnim mjestom boravka u Hrvatskoj" nije obuhvaćeno popisom).

Među hrvatskim općinama "najmigrantskija" je općina Imotski, čija stopa (vanjske) migracije 1991. iznosi 20,79; dakle, svaki peti stanovnik općine radi/boravi u inozemstvu. Na istoj poziciji, ali sa stopom od 14,72 bila je općina Imotski i 1981. Osim te općine među deset općina s najvećom stopom migracije 1981. i 1991. bile su općine: Ozalj (1991. stopa 18,87), Županja (12,86), Biograd na moru (12,63) i Jastrebarsko (11,97). Godine 1991. među prvih deset još su općine: Lastovo (19,06), Drniš (14,02), Zadar (13,21), Duga Resa (13,04) i Otočac (12,20). Navedene općine ukazuju na šira područja iz koji je jači odlazak u inozemstvo, to su: Žumberak i karlovačko Pokuplje, Dalmacija (priobalje, Zagora i otoci), Gorski kotar i Lika te istočna Hrvatska. Prema tome, izvorišta jače suvremene (vanjske) migracije nalazimo u više hrvatskih krajeva; to je jedno od temeljnih obilježja razmatranoga procesa.

Najmanje stope migracije su u Istri i Hrvatskom zagorju; među deset općina s najmanjom stopom čak je šest istarskih i tri zagorske. Unutrašnjost Istre je demografski oslabljena, a priobalje razvijeno (ni jedno ni drugo ne "gura" pučanstvo na odlazak u inozemstvo). Zagorje je, pak, kraj s tradicionalno najslabijim odlaskom pučanstva u inozemstvo.

Već je rečeno da je među migrantima 1991. bilo 61,5% "radnika" ("aktivnih") i 38,5% "članova obitelji" ("izdržavani"). Zanimljivo je vidjeti kakvo je stanje među općinama. Godine 1981. najveći udjel aktivnih osoba među migrantima imala je općina Buje, čak 82,8%. deset godina kasnije prva je općina Čabar s udjelom aktivnih od 72,9%! Osjetan je, dakle, pad najvećega udjela, što je u skladu s općim kretanjem udjela "radnika" u međupopisnom razdoblju.

Općinama s najvećim udjelom "radnika" među migrantima 1991. (promatrano je prvih deset) zajedničko je da imaju stopu migracije osjetljivo ispod one za Hrvatsku (iznimka je jedino općina Čabar). Čini se da se može dovesti u uzročno-posljedičnu vezu slabija migracija i veći udjel aktivnih među migrantima. Na to ukazuje i činjenica da među deset općina s najvećim udjelom "članova obitelji" među migrantima čak devet ima natprosječnu stopu migracije (od toga četiri višestruko veću od prosječne za Hrvatsku). Prema tome, bilo bi osnove za testiranje relacije: udjel "radnika" među migrantima obrnuto je razmjern stopi migracije (ili, udjel "članova obitelji" među migrantima razmjern je stopi migracije)!

STRUKTURNA OBILJEŽJA MIGRANTSKOG KONTINGENTA²

Zemlja rada/boravka

Već smo rekli da je obuhvat migrantske skupine bio nejednak od popisa do popisa, a valja napomenuti da je najvjerojatnije obuhvat bio različit i po pojedinim "zemljama rada". Sve to govori da podatke o zemlji rada/boravka valja razmatrati sa stanovitim oprezom. Ipak, jedno je nedvojbeno: (SR) Njemačka je u svim popisima bila na prvome mjestu po udjelu hrvatskih građana na radu u inozemstvu (tabl. 3).

Tablica 3: Hrvatski građani na radu u inozemstvu prema zemlji rada 1971, 1981. i 1991.*

Zemlja rada	1971.		1981.		1991.		Indeks promj. broja '91/71
	broj	%	broj	%	broj	%	
	1	2	3	4	5	6	7
Austrija	7819	5,6	9022	5,9	10026	5,9	131,2
Francuska	5748	2,6	3206	2,1	3921	2,2	68,2
(SR)Njemačka	157601	70,1	106616	70,3	93884	53,5	59,6
Švedska	8121	1,4	2437	1,6	2991	1,7	36,8
Švicarska	224	3,6	8952	5,9	13489	7,7	418,4
Zemlje Beneluxa	1947	0,9	1754	1,2	2208	1,3	113,4
Ostala Europa	4680	2,1	3202	2,1	6057	3,5	129,4
SAD	5594	2,5	3029	2,0	7678	4,4	137,3
Kanada	6644	3,0	2724	1,8	13622	7,8	205,0
Australija	14177	6,3	4127	2,7	14454	8,2	102,0
Ostale zemlje	2056	0,9	2039	1,4	2230	1,2	108,5
Nepoznato	2287	1,0	4511	3,0	4542	2,6	198,6
Ukupno	224722	100,0	151619	100,0	175338	78,0	-

* Za 1971. godinu nema strukturnih pokazatelja za skupinu "članovi obitelji" pa se u tablici predočuju usporedni podaci samo za "radnike".

Izvor: 1, 4, 6.

² Koliko god kudili popis stanovništva zbog nepotpuna obuhvata promatrane populacije (nije točan pokazatelj broja migranata), ipak ga valja pohvaliti kao jedini izvor strukturnih obilježja (u nedostatku registra stanovništva). Podaci popisa stanovništva daju visoku razinu reprezentativnosti na kojoj se mogu temeljiti relevantni zaključci za znanstveno-teorijske, pragmatičko-upravljačke i druge svrhe. Drugi je problem, u koji ovdje nije moguće ulaziti, na kojoj je razini obrada i objavljivanje statističkih podataka.

Smanjenje broja “radnika” 1971-1991. opće je obilježje, ali zapažamo bitne razlike među “zemljama rada”. Švedska, (SR)Njemačka i Francuska bilježe pad broja radnika iz Hrvatske, dok je u ostalim zemljama (ili skupinama zemalja) njihov broj porastao. Očigledno je da promjena broja u (SR)Njemačkoj ponderira brojčano kretanje čitave skupine.

Što se tiče ukupnoga migrantskoga kontingenta (“radnici” + “članovi obitelji”) redosljed zemalja ne razlikuje se od onoga u skupini “radnici”, a tek su neznatne razlike u postotnom udjelu pojedine zemlje (tabl. 4).

Tablica 4: *Građani na radu u inozemstvu i članovi obitelji koji s njima borave (migranti ukupno) prema zemlji rada/boravka 1991. godine*

Zemlja rada/boravka	Migranti ukupno			Omjer(%) 1991.	
	broj 1991.	%	indeks 1991/81	“radnici”	“članovi
	1	2	3	4	5
Austrija	14324	5,0	121,4	71,6	28,4
Francuska	6617	2,3	131,0	59,3	40,7
Njemačka	145199	50,9	99,6	64,7	35,3
Švedska	5147	1,8	131,1	58,1	41,9
Švicarska	20116	7,1	169,1	67,1	32,9
Zemlje Beneluksa	3755	1,3	141,5	58,8	41,2
Ostala Europa	8560	3,0	206,5	70,8	29,2
SAD	13457	4,7	289,9	57,1	42,9
Kanada	26449	9,3	585,6	51,5	48,5
Australija	29385	10,3	408,6	49,2	50,8
Ostale zemlje	3228	1,1	125,4	69,1	30,9
Nepoznato	8979	3,2	147,3	50,6	49,4
Ukupno	285216	100,0	135,6	61,5	38,5

Izvor: 4, 6.

Opći porast broja migranata 1981-1991. od 35,6%, rezultanta je različita kretanja po pojedinim zemljama (skupinama zemalja). Sve zemlje (skupine zemalja) bilježe porast broja hrvatskih građana, osim Njemačke, u kojoj taj kontingent praktički stagnira. Najveći porast imaju prekomorske zemlje (djelomice i zbog spominjana boljeg obuhvata 1991).

Kod omjera “radnici” : “članovi obitelji” zapažamo znatne razlike. U prekomorskim zemljama gotovo je uravnotežen udjel promatranih podskupina (npr. u Australiji), dok je u najbližim zemljama (Austrija, Švicarska...) izrazita neravnoteža, odnosno znatno veći udjel “radnika” (valja reći da u kategoriji “ostale zemlje” prednjači Italija sa 80,0% radnika među migrantima). I taj slučaj, dakle, potvrđuje važnu ulogu “geografske distance” u oblikovanju temeljnih obilježja migracijskoga procesa.

Razmatranje muške i ženske podskupine “radnika” pokazalo je da ne postoje osjetljivije razlike u rangu pojedine “zemlje rada” (po udjelu “radnika”). Jedina je razlika u rangu Italije i Švedske; u muškaraca je Italija ispred Švedske, a u žena obrnuto. Prema tome, možemo reći da u izboru zemlje rada uglavnom nema bitnije razlike između žena i muškaraca.

Zanimljivo je vidjeti koliko se u pojedinoj zemlji rada narodnosni sastav radnika iz Hrvatske razlikuje od odgovarajućeg u ukupnom kontingentu radnika. Udjel Hrvata među hrvatskim građanima na radu u inozemstvu (1991) nešto je natprosječan u prekomorskim zemljama (udjel Hrvata u ukupnom kontingentu “radnika” je 79,9%, a među “radnicima” u Australiji 84,8%) i Njemačkoj (82,4%), a najmanji u Italiji (65,4%; ovdje je jaka skupina “ostali”, a to su zapravo Talijani i “regionalci” mahom iz Istre). Hrvatski Srbi su natprosječno zastupljeni među našim radnicima u Austriji (njihov udjel u ukupnom kontingentu “radnika” je 4,8%, a među “radnicima” u Austriji 7,9%), Švicarskoj (7,8%), Francuskoj (7,4%)... Za ostale narodnosti (koje su inače vrlo malog udjela) nalaz je ovakav: hrvatskih je Muslimana natprosječno u Austriji i Italiji, Mađara u Austriji i Njemačkoj te Slovenaca u Italiji i Austriji.

Dobar pokazatelj zanimanja za pojedine zemlje je tzv. *specifična stopa migracije*; ona pokazuje broj migranata (“radnika” i “članova”) iz pojedine općine u nekoj zemlji rada/boravka na 100 stalnih stanovnika općine. Pogledajmo vrijednosti specifične stope za pojedine glavne zemlje rada/boravka (predočene su tri općine s najvećom stopom):

Austrija (stopa za Hrvatsku je 0,21): Županja (2,31), Čakovec (1,52), Biograd na Moru (1,01);

Francuska (1,14): Čabar (3,75), Imotski (0,78), Drniš (0,62);

Italija (0,09): Buje (0,72), Pazin (0,66), Opatija (0,60);

Njemačka (3,03): Imotski (13,60), Sinj (7,23), Županja (6,90);

Švedska (0,11): Zadar (0,44), Slunj (0,43), Otočac (0,41);

Švicarska (0,42): Biograd na Moru (1,97), Otočac (1,16) Slavonska Požega (1,15);

Kanada (0,55): Ozalj (8,39), Duga Resa (6,10), Vrbovsko (5,50);

SAD (0,28): Vis (6,45), Zadar (3,26), Pag (1,29);

Australija (0,61): Lastovo (15,23), Benkovac (3,76), Našice (3,39), itd.

Razmatranje specifičnih stopa migracije navodi na zaključak da je u slučaju Italije glavnina "polazišnih" općina u Istri i Kvarneru. Glavnina općina s najvećom stopom migranata u Kanadi je iz Gorskog kotara, Like, Žumberka i karlovačkog Pokuplja. U ostalim slučajevima (zemljama) nema tako izrazite prostorne homogenosti; Austrija je, primjerice, privukla migrante iz raznih hrvatskih krajeva.

Dužina rada u inozemstvu

Prema posljednjem popisu stanovništva (dostupni su samo skupni podaci koji se mogu razmotriti jedino prema spolu radnika) nešto više od dvije trećine radnika (67,2%) u inozemstvu je "10 i više godina", petina (19,8%) "manje od 10 godina", a ostalo je "nepoznato" (13,0%). Nalaz je posve u skladu s činjenicom da je masovniji odlazak na rad dosegnuo vrhunac još početkom sedamdesetih godina.

Između muške i ženske podskupine nema znatnije razlike (sudeći po skupnim podacima). Budući da modalitet "10 i više" ima prevelik obuhvat, unutar njega sigurno postoje razlike prema obilježju "spol". Možemo pretpostaviti da je u kategorijama s najvećim "migrantskim stažom" natprosječan udjel muškaraca; poznato je da su u ranoj fazi migracije odlazili uglavnom muškarci.

Pregled prema općinama pokazuje da se udjel osoba s migrantskim stažom "10 i više godina" kreće u rasponu od 32,4 % (Buje) do 87,5% (Vrbovsko). Te su vrijednosti najmanje u istarskim općinama što, pak, ukazuje na razmjerno kasno uključivanje te regije u suvremene migracijske tokove. Općine s najvećim udjelom "starih radnika po stažu" u većini slučajeva imaju natprosječnu opću stopu migracije. Prema tome, nazire se stanovita povezanost veličine (općinskog) migrantskog kontingenta i udjela "starih" migranata. To je u skladu s općom dinamikom migracije radnika; visoka stopa migracije uglavnom je rezultat ranijega masovnog odlaska, a to se pak izravno odražava na udjel "starih po stažu" među radnicima na radu u inozemstvu.

Sastav prema spolu i dobi

Godine 1991. među hrvatskim građanima na radu u inozemstvu bilo je 62,0% muškaraca i 38,0% žena. U razmatranu razdoblju nije došlo do znatnije promjene (indeks promjene udjela žena 1991/71 iznosi 103,3).

Znatne su razlike s obzirom na "zemlju rada" (radi preglednosti razmotrimo samo udjel žena, a time je indiciran i udjel muškaraca). Udjel žena među "radnicima" kreće se od 17,4% ("ostale izvan europske zemlje") do 41,5 (Švedska). Promjena udjela 1991/71. vrlo je različita, pa i suprotna predznaka. Smanjenje udjela žena među "radnicima" bilježi Austrija, Švicarska, SAD, a povećanje Francuska, Njemačka, Švedska, zemlje Beneluksa (indeks 125,1), Australija i Kanada.

Pregled po općinama pokazuje znatne razlike u sastavu prema spolu među radnicima u inozemstvu. To je povezano s dinamikom jačeg uključivanja pučanstva u migracijske tokove, tradicijom migracije, općom razvijenošću itd. Udjel žena 1991. kreće se od 25,1% (Pazin), 25,2% (Rijeka)... do 48,0% (Ivanić-Grad), 47,0% (Grubišno Polje)... U odnosu na 1971. godinu trideset općina bilježi smanjenje udjela žena, a ostale (72) porast. Najizrazitije smanjenje je u općinama Buje, Buzet, Pazin, a najveće povećanje u općinama Čabar, Otočac, Vrbovec. Među deset općina s najvećim udjelom žena među radnicima u inozemstvu čak osam ima manju opću stopu migracije od prosječne. Moguća je, dakle, uzročno-posljedična veza između razmjerne veličine migrantskog kontingenta i udjela žena.

U ukupnoj migrantskoj skupini ("radnici" i "članovi obitelji") nešto je manja neravnoteža po spolu nego u "radnika". Vidjeli smo da u inozemstvu radi/boravi 6,0% od ukupnoga broja hrvatskih građana (opća stopa migracije); od ukupnoga muškog stanovništva Hrvatske u inozemstvu je 6,7%, a od ukupnog ženskog 5,2%. To se, razumljivo, odražava i na omjer: muškaraca je 54,9%, a žena 45,1%. Indeks promjene udjela žena 1991/81. iznosi 105,1! U tom je razdoblju "spajanje obitelji" uzelo maha, jača i emancipacija žena potencijalnih migranata, što je u migrantskom kontingentu dovelo do približavanja ravnoteže prema spolu.

Dobni sastav radnika na radu u inozemstvu strukturno je obilježje na koje utječe koloplet različitih činitelja. S jedne strane to su biološki činitelji (npr. specifični mortalitet), a s druge mnoštvo onih koji utječu (trenutačno ili s odgođenim učinkom) na veličinu kontingenta, odnosno na "ulazno" i "povratno" strujanje. Oslabi li priljev novih migranata (mahom su mlađe dobi), kontingent će stariti; ojača li povratak, može doći do pomlađivanja skupine (na povratak se odlučuju starije osobe, razumije se, ako nije riječ o prisili).

Kakvo je stanje u slučaju hrvatskih građana na radu u inozemstvu? Vidjeli smo da se u razmatranu razdoblju migrantski kontingent brojčano smanjio. To je posljedica jakoga povratnog toka i nedovoljnog priljeva novih (mladih) radnika. U takvim je okolnostima biološki činitelj došao do punog izražaja; došlo je do starenja kontingenta “radnika” (tabl. 5).

Tablica 5: Dobni sastav hrvatskih građana na radu u inozemstvu prema popisu 1971, 1981. i 1991 (po velikim dobnim skupinama)

Dobna skupina	“Radnici” (u %)			Indeks promjene udjela 1991/71.
	1971.	1981.	1991.	
	1	2	3	5
- 29	50,8	20,0	15,5	30,6
30 - 54	45,7	69,2	64,0	140,0
55 i više	2,3	4,3	10,2	443,5
Nepoznato	1,2	6,5	10,3	858,3
Ukupno	100,0	100,0	100,0	

Izvor: 1, 4, 8.

Kretanje udjela pojedine “velike” dobne skupine vrlo je znakovito. Udjel “mladih” (do 29 godina) trostruko je manji nego 1971, dok je udjel “starih” radnika veći čak četiri i pol puta. Prema tome, očigledan je proces starenja skupine “radnika”.

Dostupni podaci ne omogućuju izračunavanje točne prosječne dobi radnika u inozemstvu (skupni podaci, otvoren prvi i posljednji dobní razred, visoki udjel “nepoznatog”); ipak, približni podatak govori da je prosječna dob bila: 1971. 30,7 godina, 1981. 37,6 te 1991. 41,2 godine. Zapažamo jače starenje kontingenta u razdoblju 1971-1981 (posljedica slaba priljeva novih radnika), te nešto usporenije u razdoblju 1981-1991. Usporavanje valja zahvaliti, prije svega, ulasku djece (izdržavani članovi u inozemstvu) u radnu dob i njihovu zapošljavanju.

Među “radnicima” ženska je podskupina nešto mlađa od muške. Posebice je osjetljivija razlika među mladima (do 29 godina); godine 1991. udjel mladih u ukupnoj skupini iznosi 15,5%, u muškoj 14,4%, a u ženskoj 17,2%! Udjel starih (54 i više) je u ukupnoj skupini 10,2%, u muškoj 11,8% te u ženskoj 7,7%!

Ukupni migrantski kontingent nešto je mlađi od skupine “radnika”, jer su tu uključeni i “izdržavani članovi obitelji” (uglavnom djeca). Udjel “dječje baze” (0-14) veći je od udjela “starih”(55 i više) (tabl. 6).

Tablica 6: Dobni sastav migranata (aktivni i izdržavani) prema popisu 1981. i 1991. (po velikim dobnim skupinama)

Dobne skupine	“Migranti” (u %)		Indeks promj. udjela 91/81
	1981.	1991.	
0 - 14	19,7	13,3	67,5
15 - 24	7,6	13,8	181,6
25 - 54	62,2	49,5	79,6
55 i više	3,5	10,1	288,6
Nepoznato	7,0	13,3	190,0
Ukupno	100,0	100,0	-

Izvor: 4, 8.

Važnije od trenutačnoga stanja (1991) čini se da je kretanje udjela pojedine dobne skupine 1981-1991. Znatno se smanjila “dječja baza”, i to zbog općeg starenja kontingenta (pad nataliteta), ali i zbog “prijelaza” dijela te najmlađe skupine među starije dobne kategorije (udjel dobne skupine 15-24 povećao se 81,6%). Udjel “zrelih” (25-54) se smanjio, ali zato najstarija skupina bilježi gotovo trostruko povećanje! Valja očekivati nastavak smanjenja udjela “dječje baze” i povećanje “zrelih” i “starih” skupina (razumije se, ako ne dođe do novog masovnijeg odlaska iz Hrvatske).

Kao i u ostalih strukturnih obilježja, tako i u ovom slučaju vladaju znatne razlike među hrvatskim općinama. Najveću “dječju bazu” (0-14) među migrantima imaju općine: Benkovac (19,7%), Omiš (19,4%), Sinj (18,5%), Lastovo (17,5%), Vrgorac (17,4%), Imotski (17,1%), Đakovo (16,6%), Metković (16,6%) itd. Sve općine, među prvih deset (osim jedne), imaju osjetljivo natprosječnu stopu migracije. Možemo pretpostaviti da postoji određena uzročno-posljedična veza između opće stope migracije i udjela najmlađih migranata.

Školska sprema

Podaci o izobrazbi dobiveni popisom odnose se na tzv. formalno priznatu školsku spremu (tzv. načelo završene škole). To temeljno strukturno obilježje migrantskoga kontingenta podložno je znatnim promjenama; pod utjecajem je poboljšanja opće obrazovne razine, ali i niza posebnih činitelja (npr. potražnja za određenim profilom radne snage). Prema tome, promjene u razmatranu skupu su očekivane.

Podaci rječito kazuju da je u dvadesetogodišnjem razdoblju došlo do znatnoga poboljšanja obrazovne strukture kontingenta "radnika". Smanjuje se udjel nižih obrazovnih kategorija, a povećava udjel viših. Osnovno obrazovanje (8 razreda) najstabilnija je kategorija. Indeks promjene udjela pokazuje da je razmjerno najviše "nabujala" kategorija "viša, visoka škola, fakulteti i akademije" (ne ukazuje li to i na "bijeg mozgova"!? (tabl. 7).

Tablica 7: Školska sprema hrvatskih građana na radu u inozemstvu 1971, 1981. i 1991.*

Školska sprema	"Radnici" (u %)			Indeks promj. udjela 91/71
	1971.	1981.	1991.	
	1	2	3	4
Manja od osnovne**	50,6	39,1	20,0	39,5
Osnovna škola (8 r.)	19,5	24,0	24,3	101,1
Srednja škola	26,0	27,4	35,7	137,3
Viša, visoka, fak., akad.	2,0	3,8	9,3	465,0
Nepoznato	1,9	5,7	10,7	186,9
U k u p n o	100,0	100,0	100,0	-

* Školska sprema općenito se odnosi na osobe u dobi "15 i više godina"; u slučaju "radnika" obuhvaća čitavu skupinu.

** Uključuje i osobe bez školske spreme.

Izvor: 1, 4, 10.

Je li školska sprema migrantskoga kontingenta bolja od one u ukupnom stanovništvu Hrvatske? Djelomičan odgovor na to pitanje daje usporedba popisnih podataka (odnosi se na stanovništvo u dobi "15 i više godina") (tabl. 8).

Tablica 8: Usporedba školske spreme migrantskoga kontingenta (ukupnog i "radnika") i stanovništva Hrvatske (struktura u %) te udjel (%) migranata u pojedinoj kategoriji školske spreme ukupnoga stanovništva, prema popisu 1991.

Školska sprema*	Stanovn. Hrvatske %	Migranti ukupno		"Radnici"	
		%	udjel (%) **	%	udjel (%) **
	1	2	3	4	5
Manja od osnovne***	30,3	23,3	4,25	22,4	3,05
Osnovna šk. (8 r.)	23,7	30,8	7,19	27,2	4,73
Srednja škola	36,5	36,5	5,54	39,9	4,54
Viša, visoka, fak., akad.	9,5	9,4	5,49	10,5	4,54
U k u p n o	100,0	100,0	5,54	100,0	4,12

* Bez kategorije "nepoznato".

** Udjel migranata (u dobi "15 i više", stupac 3) i "radnika (stupac 5) u pojedinoj kategoriji školske spreme ukupnoga stanovništva Hrvatske (u dobi "15 i više").

*** Uključuje i osobe bez školske spreme.

Izvor: 5, 10.

Pokazalo se da je među migrantima osjetljivo manji udjel osoba sa školskom spremom "manjom od osnovne", dok su više kategorije (srednja škola i više/visoko obrazovanje) gotovo izjednačene. Možemo zaključiti da je školska sprema migrantskog (ukupnog) kontingenta tek nešto bolja od one u ukupnom stanovništvu. Za kontingent "radnika" može se reći da je naobraženiji od opće populacije (redovito kontingent "radnika" ne predstavlja presjek opće populacije; prisutna je selektivnost i prema

školskoj spremi). Udjel osoba "bez školske spreme" znatno je manji, ali je još znakovitija natprosječna uključenost viših obrazovnih kategorija. Ipak, valja reći da razlika između "radnika" i ukupne populacije nije posebno izrazita. To objašnjava činjenica da su u ranoj fazi migracije u razmjerno velikom broju odlazili radnici s nižom školskom spremom (velika potražnja za tzv. fizičkom radnom snagom).

Pregled školske spreme radnika u inozemstvu po pojedinim općinama uputno je razmotriti kroz tri osnovne kategorije: "manja od osnovne škole", "osnovna škola" (8 r.) i "viša od osnovne". Udjel kategorije "manje od osnovne" među "radnicima" kreće se u rasponu od 4,1% (Pula), 5,3% (Crikvenica)... do 42,8% (Slunj), 40,7% (Vojnić) itd. Deset općina s najvećim udjelom osoba s manjom školom od osnovne među "radnicima" pripadaju slabije razvijenim krajevima Hrvatske. Prema udjelu osoba sa školskom spremom "većom od osnovne" (dakle, ovdje je već riječ o stručnom kadru; ta kategorija u ukupnoj skupini "radnika" čini 50,4%) na prvome mjestu je Opatija (78,0%), slijede općine: Dubrovnik (75,5%), Crikvenica (73,2%), Rab (72,2), Rijeka (71,8%) itd. (među prvih deset sve su priobalno/otočne općine). Iz razvijenijih se krajeva odlazilo manje (to pokazuje i stopa migracije), ali je zbog bolje opće obrazovne strukture kontingent "radnika" naobraženiji od prosjeka (tj. od ukupnog kontingenta hrvatskih građana na radu u inozemstvu).

Narodnosni sastav

Narodnosni sastav "radnika" odražava stanje u ukupnoj populaciji. U općim crtama to je točno, ali udjel pojedine narodnosti uglavnom nije istovjetan (razmjeran). Na prvom su mjestu Hrvati (1991. udjel među "radnicima" je 81,05%), slijede Srbi (5,40%), zatim narodnosne skupine vrlo malog udjela: Muslimani (0,38%), Slovenci (0,34%), Mađari (0,33%) itd. Dosta je i "neopredijeljenih" (1,14%), kao i Jugoslavena (0,93); velik je i udjel nepoznate narodnosti (8,94%).

U odnosu na 1981. godinu došlo je do promjene udjela pojedine narodnosti. Najveći porast je u Talijana (indeks promjene udjela 209,1) i Muslimana (135,7); Hrvati bilježe lagani porast (indeks 105,9). Udjel Slovaka (indeks 42,9), Čeha (50,0) i Mađara (57,9) izrazito je smanjen; Srbi (indeks 72,2) i Slovenci (72,2) imaju znatno smanjenje.

Usporedba narodnosnog sastava "radnika u inozemstvu" i opće populacije 1991. pokazuje osjetljiv nerazmjer (tabl. 9).

Tablica 9: Usporedba narodnosnog sastava "radnika" i ukupnog stanovništva Hrvatske (struktura u %) te stopa migracije radnika pojedine narodnosti 1991. godine

Narodnost	Stanovništvo Hrvatske %	"Radnici"	
		%	stopa*
	1	2	3
Hrvati	78,1	81,0	3,8
Albanci	0,3	0,1	1,8
Crnogorci	0,2	0,1	1,5
Česi	0,3	0,1	1,1
Mađari	0,5	0,3	2,6
Makedonci	0,1	0,1	3,2
Muslimani	0,9	0,4	1,5
Romi	0,1	0,1	1,5
Slovaci	0,1	0,1	1,9
Slovenci	0,5	0,3	2,6
Srbi	12,2	5,4	1,6
Talijani	0,4	0,2	1,9
Ostale narodnosti	0,3	0,5	5,9
Prema čl. 170 Ustava	1,5	1,2	2,7
Jugoslaveni	2,2	0,9	1,5
Regionalna pripadnost	0,9	0,2	0,8
Nepoznato	1,4	8,9	24,9
U k u p n o	100,0	100,0	3,7

* Broj radnika u inozemstvu na 100 stanovnika pojedine narodnosti

Izvor: 7, 11.

Zapažamo da jedino Hrvati i skupina "ostale narodnosti" imaju veći udjel među "radnicima" nego što je razmjerno udjelu u ukupnoj populaciji.³ Udjel Srba je pak više nego dvostruko manji od odgovarajućeg u ukupnom stanovništvu; slično je i s ostalim narodnosnim skupinama. Stopa migracije (specifična, dakle, s obzirom na narodnost) pokazuje da su jedino Hrvati natprosječno odlazili na rad u inozemstvo (stopa nije mnogo veća od one za ukupnu skupinu "radnika" jer zbog vrlo visokog udjela Hrvati

³ U skupini "ostale narodnosti" nalaz ponderiraju Nijemci s četverostruko većim udjelom među "radnicima" nego što je njihov udjel u ukupnom stanovništvu Hrvatske!

ponderiraju opće pokazatelje!). Stopa migracije srpskoga korpusa u Hrvatskoj gotovo je dva i pol puta manja od prosječne stope (za ukupnu populaciju)!

Zbog razlike u udjelu "nepoznatog" između uspoređivanih skupina (ukupna populacija: "radnici") uputno je obilježje "narodnost" razmotriti bez te kategorije. Usporedba dviju najvećih skupina, Hrvata i Srba, pokazuje da je udjel Hrvata među "radnicima" (izraženo u postotku) čak 12,5% veći, a Srba 51,9% manji od odgovarajućeg u ukupnom stanovništvu. Prema tome, možemo zaključiti da su iz Hrvatske "truhom za kruhom" natproporcionalno (natprosječno) odlazili Hrvati, a Srbi znatno ispod razmjernog udjela u ukupnoj populaciji. To ukazuje na diferencirane životne uvjete.⁴

Gornji nalaz potvrđuju i podaci na općinskoj razini (1991). Najveće odstupanje udjela Hrvata među "radnicima" (od odgovarajućeg udjela u općinskom stanovništvu) u onim je općinama gdje su Hrvati u manjini, a Srbi u većini: Gračac (udjel Hrvata među "radnicima" veći je od udjela u stanovništvu 387,7%), Dvor (259,4%), Titova Korenica (152,9%), Obrovac (100,3%), Knin (94,4%) itd. Također je visoki nerazmjer i u općinama u kojima su Hrvati (1991) činili do 2/3 pučanstva, a Srbi glavninu ostatka: Vrbovsko (udjel Hrvata među "radnicima" veći je od udjela u stanovništvu 53,3%), Gospić (34,5%), Slunj (27,3%), Podravska Slatina (25,0%) itd. Prema tome, u nacionalno mješovitim općinama (Hrvati i Srbi) na rad u inozemstvo prije svega su bili "upućeni" Hrvati (znatno iznad njihova razmjernog udjela). Možemo zaključiti da u razmatranoj migraciji postoji (postojala je) selektivnost po narodnosnom obilježju!

IZVORI

1. *Statistički bilten 679*, SZS, 1971, str. 44.
2. *Dokumentacija 132*, RZS SRH, Zagreb, 1972.
3. *Statistički godišnjak SFRJ - 1983*.
4. *Dokumentacija 517*, RZS SRH, Zagreb, 1986.
5. *Tablica 1-4*, Popis 1991, DZS, Zagreb.
6. *Tablica 1-2-24*, Popis 1991, DZS, Zagreb.
7. *Tablica 1-2-25*, Popis 1991, DZS, Zagreb.

⁴ Budući da se u većini slučajeva u inozemstvo nije odlazilo iz objestni, već počesto iz teške nužde, nalaz je vrlo znakovit: suprotno velikosrpskoj propagandi pokazuje koliko su Srbi bili "ugroženi" u Hrvatskoj.

8. *Tablica 1-2-28*, Popis 1991, DZS, Zagreb.
9. *Tablica 1-2-30*, Popis 1991, DZS, Zagreb.
10. *Tablica 1-2-30A*, Popis 1991, DZS, Zagreb.
11. *Statistički ljetopis 1992*, DZS, Zagreb, 1993.

CROATIAN CITIZENS WORKING ABROAD: EXAMINATION OF THE CENSUS DATA OF 1971, 1981 AND 1991

SUMMARY

The paper examines the contingent of Croatian citizens working abroad ("workers") and members of their families living with them ("family members") as recorded by the 1991 census, and compares the situation with data from the two previous censuses (1971 and 1981). In 1991 285,216 Croatian citizens worked/resided abroad (11.9% more than in 1971). The main groups showed opposite trends: the number of "workers" fell by 22.0%, and the number of "family members" increased three and a half times. Thus a reversal of the proportion was produced: "workers" 61.5%, "family members" 38.5% (in 1971 the respective proportions were 88.2% to 11.8%). Structural changes show a maturing of the process. Among host countries Germany heads the list in all the censuses, but the percentage of "workers" among Croatian citizens in this country fell from 70.1% (1971) to 53.5% (1991). The greatest increase of "workers" and "family members" was registered in regard to overseas countries (partially due to better coverage in the last census). Among "workers" (1991) there were 62% males and 38% females (the index of women in 1991/1971 was 103.3). More than two thirds of the "workers" (67.7%) had been abroad "10 years and more". Aging in the examined group was evident. The number of "young people" (to 29 years of age) was three times less than in 1971, and the number of "old people" (55 and more years of age) was as much as four times higher. The average age of workers abroad was about 30.7 in 1971, 37.6 in 1981 and 41.2 in 1992. In the examined period the educational structure markedly improved. The percentage of ethnic minorities among "workers" was not proportional to their presence in the population of Croatia - thus selectivity appears in regard to the ethnic trait.